

Nyíri Kristóf

KÉPEK MINT ESZKÖZÖK WITTGENSTEIN FILOZÓFIÁJÁBAN

„A filozófia harc az ellen, hogy a nyelv eszközei
értelmünket megbabonázzák.”

Wittgenstein, Filozófiai vizsgálódások I. rész, 109. paragrafus.

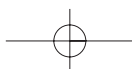
1. BEVEZETÉS

Wittgenstein kéziratok hagyatékának immár teljességében hozzáférhető volta a kutatás számára új helyzetet teremt. Ebben a helyzetben igazolódni látszik az évtizedek óta élő gyanú, miszerint a wittgensteini filozófia rekonstruálása pusztán a nyomtatott kiadások alapján csak hozzávetőleg lehetséges. Jelesül Wittgenstein a képjelentés és a szónyelv viszonyára vonatkozó gondolatai a teljes korpusz ismerete nélkül ellentmondásosaknak tűnnek; a teljes korpusz ismeretében viszont olyan fölfogás bontakozik ki, melyet Wittgenstein egész pályafutása során többé-kevésbé következetesen képviselt. Eszerint a szónyelv és a képanyelv együtt, egymást áthatva funkcionálnak; a képek, ugyanúgy mint a szavak, életformánkba ágyazott eszközök. Ám míg szavaink túlnyomórészt konvencionálisak, a képek lényeges vonatkozásokban természetadta-konkrét jelentéshordozók. Wittgenstein késői filozófiája nem a gondolkodás képiességét vonja kétségbe, hanem a képjelentés dekontextualizált fölfogását bírálja.

Wittgenstein képfilozófiája a szokásos nézet értelmében két ellentétes álláspontot foglal magába. A *Tractatus* eszerint a *jelentés képelmélete* mellett érvel, melyet Wittgenstein így summáz: „A kijelentés a valóság képe. ... Hogy megértsük a kijelentés lényegét, gondoljunk a hieroglifa-írásra, amelyik leképezi az általa leírt tényeket. És ebből alakult ki — anélkül, hogy a leképezés lényege veszendőbe menne — a betűírás. — Ezt abból látjuk, hogy a kijelentésjel értelmét fölfogjuk anélkül, hogy azt nekünk előzőleg megmagyarázták volna.”¹

A késői Wittgenstein, a szokásos nézet értelmében, a *képek használat-elméletét* vallotta, mely szerint képek, önmagukban, nem hordoznak jelentést; arra azáltal tesznek szert, hogy meghatározott módon használatnak és meghatározott kontextusokban kerülnek alkalmazásra. Ama használatok a *nyelvbe* ágyazottak, ama kontextusok a *nyelv* által determináltak; a képek a szavakhoz képest aláren-

Világosság
2002/1

delt szerepet játszanak, s még a *mentális képek* sem valamiféle *hasonlatosságok* által bírnak jelentéssel.

Mármost sem a korai, sem a késői Wittgenstein leképezésről alkotott nézetei nem olyan egyértelműek, mint azt a szokásos fölfogás tartja. Emlékezzünk az *abbildende Beziehung*, „leképezési viszony” *Tractatus*-beli fogalmára, amely „a kép elemeinek és az objektumoknak egymáshoz rendelése”².

A „leképezési viszony” szerepe pontosan ugyanaz, mint a „projekciós módszer” későbbi fogalmáé; a konvenció eszméje a *Tractatus*-ban is jelen van. S ugyanígy a *Vizsgálódásokból* nem hiányzik a *hasonlóság* eszméje.

A szokásos nézettel szemben ellentételek is megfogalmazódtak. Kenny már 1973-ban hangsúlyozta, hogy „a jelentés használatelmélete a képelmélet kiegészítése, nem pedig versenytársa”.³ A diszkontinuitás-fölfogás azonban változatlanul uralkodó.

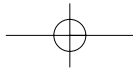
W.J.T Mitchell, *Picture Theory* című könyvében, Wittgensteinra utalva olyan filozófiai pályafutásról ír, amely „a jelentés »képelméletével« kezdődött és egyfajta képrombolás megjelenésével végződött – a képies gondolkodás [imagery] kritikájával, amelynek hatására elvetette korábbi képies fölfogását [pictorialism] ...”⁴

Wittgenstein késői képfilozófiájára fölfigyeltek az ún. *imagery debate* berkeiben. 1975-ben kiadott *The Language of Thought* című munkájában Fodor a *Filozófiai vizsgálódások* 139. paragrafusához illesztett (b) beszúrást parafrázálja, midőn így ír: „Az a kép, amely a hegyen fölfelé gyalogló embernek felel meg, ugyanúgy megfelel, és ugyanolyan módon, a hegyen visszafelé csúszó embernek.”⁵ Azzal, hogy elhagyja a bekezdés második felét — „Egy marslakó talán így írná le a képet. Nem szükséges megmagyaráznom, *mi* miért nem így írjuk le”⁶ –, Fodor az egyértelműen propozicionalista Wittgenstein egyoldalú képét erősíti.

Fodor interpretációját átveszi Stephen Kosslyn, az *imagery debate* képpárti oldalának főalakja, 1994-ben megjelent *Image and Brain* című könyvében.⁷ Wittgenstein az ő számára is azt a nézetet jelképezi, amely szerint a verbális értelmezés nélküli képek nem hordoznak jelentést.

Az *imagery debate* határain túl Wittgenstein késői képfilozófiája nem részesült számottevő figyelemben. Így azokból az igen kiterjedt diszkussziókból, amelyek Goodman *Languages of Art* -ját⁸ körülveszik, Wittgenstein neve gyakorlatilag hiányzik, jóllehet ama munka egyik első recenzense, Richard Wollheim, részben Wittgensteinből kiindulva építi föl érveit.⁹

Megítélésem szerint a Wittgenstein késői képfilozófiája iránti érdeklődés viszonylagos hiánya nem független attól a tényről, hogy a mostani CD-ROM kiadást¹⁰ megelőzően a teljes kéziratos hagyaték nem volt ténylegesen hozzáférhető. A *nyomtatott* korpusz csak részben érzékelteti Wittgenstein a képi reprezentációra vonatkozó gondolatainak gazdagságát, sokrétűségét, folyamatosságát és változásait. És nem érzékelteti annak jelentőségét, hogy a késői Wittgenstein filozófiai kérdéseket gyakran diagramok segítségével törekedett megvilágítani. A *Nachlass* mintegy 1300 ilyen diagramot vagy ábrát tartalmaz. A filozófus itt aligha tartotta magát ahhoz az állásponthoz, miszerint képeknek csak szónyelvi interpretációjukkal együtt lehet egyértelmű jelentésük.¹¹

2. MIT NYÚJT A NYOMTATOTT KORPUSZ?

Wittgenstein képfilozófiájának milyen képe rajzolódik ki nyomtatott művei alapján? A fontosabb köteteket egyenként tekintem át. Nem törekszem teljességre; csak a legjelentősebb passzusokra térek ki.

Filozófiai vizsgálódások

A kép témája a kötetnek már a legelején megjelenik – az 1945-ös előszóban, nyomban ama hely után, ahol a szerző elmondja: hosszas próbálkozások után földadta tervét, hogy szabályos könyvet írjon, hogy hosszabb, lineáris rendben haladó szövegeket fogalmazzon; s hogy ez a vizsgálódás természetével magával függött össze. Ehelyett *albumot* ad közre, amely ugyanazon pontokat új meg új nézőpontból ábrázoló képekből áll.¹² A „kép” szó metafora itt, ám ez a metafora – mely teljességgel hiányzik az előszó 1938-as változatából – igencsak kimunkált: a szerző gyöngye rajzolóhoz hasonlítja magát, képvágásokról és tájképekről beszél. S a képek és egyirányú szövegek közötti különbség tényleges. Wittgenstein valójában azt látszik sugallni, hogy sajátos vizsgálódásai számára az írott nyelv nem alkalmas közeg. Tanulmányom végefelé hipotézist fogalmazok meg arra nézve, hogy eme gyanúja miért lehet csakugyan alapos.

A *Filozófiai vizsgálódások* úgynevezett I. részében a 22. paragrafushoz illesztett beszúrás („Képzeljünk el egy képet, amely bokszolót ábrázol...”¹³) olyan képre hoz példát, amely többféle jelentés közvetítésére is használható. Vagyis a képek, vagy legalábbis bizonyos képek, nem nyújtják önmaguk magyarázatát. A 23. par. bevezeti a nyelvjátékok fogalmát, ezt a fogalmat összekapcsolja az életforma fogalmával, és felsorol néhány nyelvjátékot. Egyikük: „Tárgyat leírás (rajz) alapján előállítani.” Wittgenstein itt nem fogalmazza meg kifejezetten, ám nyilvánvalóan föltételezi, hogy az embernek tanulnia-gyakorolnia kell ahhoz – el kell sajátítania valamely intézményes eljárásmodot – , hogy képes legyen tárgy rajz utáni elkészítésére. A 139. paragrafus bevezeti a *projekciós módszer* fogalmát. „A kocka képe”, írja itt Wittgenstein, „mindenképpen *sugallt* egy bizonyos használatot, de tudtam másképpen is használni.” A 139. paragrafushoz két beszúrást találunk. Az első arra emlékeztet, hogy „gyakorta használunk képeket szavak helyett vagy szavak illuztrációjaképp”. A második („Látok egy képet: öregembert ábrázol, botra támaszkodva meredek úton megy felfelé...”¹⁴), amelyre föntebb már utaltam, azt mondja ki, hogy noha képek nagyon is lehetnek félreérthetőek, számtalan kép egyértelmű, mivel sajátos módon életformánkba ágyazott. A 140. paragrafusban Wittgenstein megismétli, hogy „adott körülmények között készek lennénk egy másik folyamatot is »a kockakép alkalmazásá«-nak nevezni, nemcsak azt, amelyre eredetileg gondoltunk”. A 141. paragrafus végefelé pedig ezt olvassuk: „Ütközhet-e a kép és az alkalmazás? Nos, annyiban igen, amennyiben a kép egy másik használat várakozását kelti bennünk; mivel az emberek ezt a képet általában *így* használják.” A 139–141. paragrafusok összességükben azt sugallják, hogy a képjelentést döntően *nem* az egyes kép, hanem a képhasználat *intézménye* határozza meg.

Világosság
2002/1

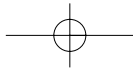
Nyíri Kristóf:
Képek mint
eszközök
Wittgenstein
filozófiájában

A 291. paragrafus a műszaki rajzot szembeállítja az olyan képekkel, „amelyek egyszerűen azt látszanak ábrázolni, hogy hogyan néz ki valamely dolog”. Az ilyen képek, mondja Wittgenstein, „úgyszólván restek”. A képek, ugyanúgy mint a szavak, eszközökként szolgálhatnak. A 396. paragrafus kijelenti, hogy a szavak megértéséhez nincs szükségünk kiegészítő képekre – képzetekre vagy rajzokra.¹⁵ A 432–434. paragrafusok bevezetik a *gesztusok mint képek* eszméjét és azt sugallják, hogy a képeknek csakis a *használat* ad életet. A 449. paragrafus érdekes passzst tartalmaz: „Nem gondolunk arra, hogy az ember a szavakkal *számol*, operál, idővel ebbe vagy abba a képbe fordítja át¹⁶ őket.” A 450. paragrafus annak elképzelését, hogy valaki hogyan néz ki, az illető *utánzásával* állítja párhuzamba. Mivel az utánzás hasonlóság földidézését jelenti, és mivel az utánzás képessége lényeges vonatkozásokban alapvetőbb, mint a beszéd képessége, Wittgenstein itt valójában azt állítja, hogy bizonyos vizuális reprezentációk szavak kísérete nélkül is közvetíthetnek jelentést. A 454. paragrafus arra emlékeztet, hogy a nyíl szimbóluma önmagában nem *mutat*: „A nyíl csak annak során mutat, midőn az élőlény alkalmazza.”

Az 518. paragrafus képek festésére alkalmazza az elgondolhatatlan nemlétező platóni rejtvényét,¹⁷ s ezzel a messzire vezető kérdéssel fejeződik be: „Nos, mi a festés tárgya: az ember képe (például) vagy az ember, akit a kép ábrázol?” A téma ott visszhangzik az 520. paragrafusban, midőn Wittgenstein képzeletbeli beszélgetőpartnere így fogalmaz: „a festett kép, vagy dombormű, vagy film ... legalább is nem mutathatja azt, aminek esete nem áll fenn”. Az 522. paragrafus bevezeti a „portré” („történeti ábrázolás”) és a „zsánerkép” közötti megkülönböztetést. „Ha egy zsánerképet szemlélek”, írja Wittgenstein, „az »mond« nekem valamit, még ha egy pillanatig sem hiszem (képzelmem), hogy az emberek, akiket látok rajta, valószínűsok, vagy hogy léteztek valószínűsok emberek ilyen szituációban. De mi van, ha megkérdezem: »Végül is *mit* mond nekem?»” A választ az 523. paragrafus adja meg: „»A kép önmagát mondja nekem« – szeretném mondani. Vagyis az, hogy mond nekem valamit, a saját struktúrájából adódik, *önnön* formáiból és színeiből.” Ama gondolat, hogy a képek szónyelvi kiegészítés híján nem egyértelműek, itt teljesen hiányzik; a 663. és 683. paragrafusokban tér majd újra vissza.

Elérkeztünk a *Filozófiai vizsgálódások* ún. II. részéhez. Itt Wittgenstein a XI. szakaszban azzal a megállapítással nyit, hogy illusztrációk interpretációját szövegek nyújtják, hozzát teszi azonban, hogy minden egyes eltérő interpretációval az illusztrációt valóban másként *látjuk*.¹⁸ Bevezetésre kerül a „képtárgy” fogalma. Wittgenstein a „képarc” példáját adja, és megjegyzi: „Bizonyos tekintetben úgy viszonyulok hozzá, mint egy emberi archoz. Tanulmányozhatom a kifejezését, reagálhatok rá úgy, mint az emberi arc kifejezésére. Egy gyermek beszélhet a képemberhez vagy a képállathoz, bánhat vele úgy, ahogy a babákkal bánik.”¹⁹ Néhány oldallal később következik a gyötrően érdekes passzus: „Számunkra egyedül az a természetes, hogy a látott dolgot térbelileg ábrázoljuk; a síkbeli ábrázoláshoz viszont – történjék az rajzzal vagy szavakkal – különleges gyakorlás és oktatás szükséges. (A gyermekrajzok különössége.)”²⁰

Wittgenstein többször is visszatér a kérdéshez, hogy hogyan lehetséges „egy dolgot valamely *értelmezésnek* megfelelően *látni*”, és egyre inkább arra hajlik, hogy elutasítsa, ne pedig megválaszolja ezt a kérdést. Nincs itt úgymond semmi-

Wittgenstein időszerevége

féle „furcsa tény”, amely a magyarázat útjában állna.²¹ Vannak képek, amelyeket egyáltalán nem értelmezünk, hanem amelyekre, mint Wittgenstein fogalmaz, *közvetlen módon* reagálunk. Hogy így reagálunk-e, „szokás és nevelés” kérdése lehet.²² S vannak azután esetek, amikor helyénvalóbb úgy fogalmazzunk, hogy pusztán *tudjuk*, mit ábrázol a kép, nem pedig közvetlenül *látjuk*. Ilyen eset állna fenn mondjuk, „ha valaki a képet műszaki rajzként kezelné, úgy olvasná, mint valami kékmásolatot”. Wittgenstein itt megjegyzi: „Arra a szerepre kell gondolnod, amelyet a festmény jellegű képek játszanak életünkben (szemben a műszaki rajzokkal). És itt korántsincs egyformaság.”²³

A *valamit valaminek látni* problémájával birkózva Wittgenstein a „kettős kereszt” alakzatát elemzi. Ez tekinthető akár fehér keresztnek fekete alapon, akár fekete keresztnek fehér alapon. Az alakzat két aspektusára úgy lehetne például felhívni a figyelmet, írja, „hogy a szemlélő váltakozva egy szabadon álló fehér, illetve egy szabadon álló fekete keresztre mutat”. És Wittgenstein hozzáteszi: „Akár úgy is gondolhatnánk, hogy ez volna a gyermek primitív reakciója, még mielőtt beszélni tudna.”²⁴ Itt tehát olyan esettel van dolgunk, ahol a kép megértés teljesen független a nyelvhasználatától.

A *Filozófiai vizsgálódásokból* nem rajzolódik ki semmiféle egységes képfilozófia. Az „I. rész”-ben foglalt nézőpontok élesen különböznek a „II. rész”-ben foglaltaktól. Aligha számíthatunk persze másra. Von Wright megfigyelése, miszerint „Wittgenstein írásai 1946-tól kezdve bizonyos fokig új irányokban indulnak el”,²⁵ a képjelentést illető passzusokra is érvényes. A II. rész megfogalmazásai arra hajlanak, hogy elfogadják az önálló képi reprezentáció lehetőségét; az I. rész megfogalmazásai arra, hogy elutasítsák azt. Ám, amint annak az eddigiekből világossá kellett válnia, sem a II. rész, sem pedig — különösen — az I. rész önmagában sem közvetít bármiféle valóban koherens nézetet.

Filozófiai megjegyzések

Ez a könyv²⁶ többé-kevésbé hű kiadása a 209-es számú gépiratnak (TS 209), amely a maga részéről olyan kéziratokon alapszik, amelyeket Wittgenstein 1929-ben és 1930 első felében fogalmazott. A könyvben egész sor megjegyzés említi a képek kérdését. Azonban ezek a megjegyzések esetlegesek; véletlenszerűek. Teljesen nyilvánvaló, hogy Wittgenstein ebben az időben nem törekedett valamiféle képjelentés-elmélet kidolgozására. Az 53. és következő oldalon két érdekes megjegyzést találunk. Az első: amikor a gyermek gondolkozik, „képeket alkot magának”, képeket, amelyek önkényesek, „amennyiben más képek ugyanezt a szerepet játszhatták volna”. A második: „A közönséges ember gondolati folyamatai bizonyos szimbólumok keverékében mennek végbe, amelyek közül a tulajdonképpen nyelvi talán csak csekély részt alkotnak.” A 73. oldalon ez olvasható: „Közönséges nyelvünknek nincs eszköze arra, hogy valamely meghatározott színárnyalatot leírjon — mondjuk asztalom barna színét. Vagyis képtelen arra, hogy előállítsa ennek a színnek a képét.” A 115. oldalon Wittgenstein az általános kijelentéseket hiányos képekhez hasonlítja, a következő oldalon a tagadás hiányos

Világosság
2002/1

Nyíri Kristóf:
Képek mint
eszközök
Wittgenstein
filozófiájában

képek segítségével történő kifejezésének lehetősége vetődik föl. Ezek jelentős gondolatok; ám Wittgenstein a továbbiakban nem foglalkozik velük.

Filozófiai grammatika

Szemben a *Filozófiai megjegyzésekkel*, a *Filozófiai grammatika* hosszú és elmélyült passzusokban foglalkozik a képjelentés problémáival. Kiindulópontként azonban hadd válasszak egy olyan megjegyzést, amely látszólag egyáltalán nem képekről szól. A 42. oldalon szerepel: „Különös: A taglejtés megértését szavakra fordításként szeretnénk magyarázni, a szavak megértését pedig taglejtésre fordításként. – És valóban szavakat taglejtéssel és valamely taglejtést szavakkal magyarázunk meg.”²⁷ A gesztusok nyelve – pre-verbális, vizuális nyelv – bizonyos önállósággal látszik rendelkezni.

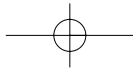
A 145. oldalon Wittgenstein így ír: „Képzeljünk el egy jelekből álló nyelvet, »absztrakt« nyelvet, olyanra gondolok, amelyik idegen számunkra, amelyben nem érezzük magunkat otthon, amelyben, ahogy mondanánk, nem *gondolkodunk* ..., és képzeljük el ezt a nyelvet egy mondhatni egyértelmű – az ábrázolandók perspektivikusan festett képeiből álló – képanyelvre történő fordítás által értelmezve.” A 163. oldalon két föltűnő megjegyzés: „Bármilyen képe lehet: ha a kép fogalmát megfelelően kiterjesztjük.” És: „A gondolkodás egészen képek rajzolásához hasonlítható.” A 164. oldalon ezt olvassuk: „ahhoz, hogy a kép mondjon számomra valamit, nem szükséges, hogy reá tekintve szavak jussanak eszembe. Mert hiszen a képnek kellene a közvetlenebb nyelvnek lennie.” A 165. oldalon következik: „A kép tehát önmagát mondja nekem. – S hogy mond nekem valamit, az abból áll, hogy benne tárgyakat ismerek föl valamely jellegzetes csoportosításban.” A „kép önmagát mondja nekem” fordulat a következő lapokon ismételtelen előfordul.

A 171. oldalon található kétbekezdésnyi passzust egészében idézem:

Képzeljünk el valamely képi történetet sematikus²⁸ képekben, tehát inkább nyelvi elbeszéléshez hasonló, nem pedig realiztikus képek sorozatát. Ilyen képanyelvben mondjuk kivált csaták lefolyását rögzíthették. (Nyelvjáték.) És szónyelvünk mondatai sokkal közelebb állnak ennek a képanyelvnek a képeihez, mint gondolnánk.

Arra is gondoljunk, hogy az ilyen képeket²⁹ nem kell előbb realiztikusakba lefordítanunk ahhoz, hogy »megértsük« azokat, éppúgy, ahogyan fényképeket vagy a film képeit nem kell színes képekbe lefordítanunk, noha fekete-fehér emberek vagy növények stb. a valóságban számunkra kimondhatatlanul idegeneknek és borzalmasaknak tűnnének. — Mi volna, ha itt most ezt mondanánk: »a kép csak egy képanyelvben valami«?

Wittgenstein időszerevége

A 179. oldalon találjuk ezt a megjegyzést: „Gondolj a sokformájúságára annak, amit »nyelv«-nek nevezünk. Szónyelv, képnyelv, a taglejtések nyelve, hangnyelv.” A 182. és következő oldalon döntő paszus következik: „Ha magától értetődőnek tekintjük, hogy az ember örömét leli fantáziájában, akkor gondoljuk meg, hogy ez a fantázia nem festett képre vagy plasztikus modellre hasonlít; hanem bonyolult képlet, heterogén alkotórészekből: szavakból, képekből, és másokból. Akkor az írás- és hangjelekkel való műveleteket immár nem állítjuk szembe az események »képzeteivel« való műveletekkel. – (Valakinek a csúnyasága a képen, a festetten, is taszító lehet, mint a valóságban, de a leírásban is, a szavakban.)”³⁰

Wittgenstein képfilozófiáját, amint az a *Filozófiai grammatikából* kirajzolódik, a következőképpen foglalnám össze. A képhasználat *intézményi beágyazottságának* eszméje még nem áll előtérben, amúgy azonban Wittgenstein a témára vonatkozó gondolatainak minden ismerős eleme többé-kevésbé jelen van. Ezek az elemek azonban nem alkotnak egységes egészet; az ellentmondások föloldatlanul maradnak. A *Filozófiai grammatika* semmiképpen nem bátorít átfogó interpretációkra. S hogyan is bátoríthatna? Legkésőbb 1976-ra, amely évben Kenny „From the Big Typescript to the *Philosophical Grammar*” című tanulmánya megjelent a von Wright *Festschrift*-ben,³¹ ki kellett derülnie, hogy ez a kötet különféle befejezetlen szövegek félreszerkesztett vegyülete; nem olyasvalami, amit Wittgenstein ebben a formában összeállított — vagy akár összeállíthatott — volna.

A kék és barna könyvek

A Kék könyvben Wittgenstein jelentés és intenció problémáira összpontosít; képeket csak néhány megjegyzése érint, ezek elsősorban az ismert vezérmotívummal kapcsolatban merülnek föl: „Céljainknak tökéletesen megfelelne, ha a képzetalkotás minden folyamatát helyettesítenénk a tárgyra-tekintés, festés, rajzolás vagy modellálás folyamataival.”³² A 32. oldalon Wittgenstein megfogalmazza a kérdést: „»Mi tesz valamely portrét N. úr portréjává?«”. A válasz, írja, amely elsőként adódik: „»A hasonlóság, amely a portré és N. úr között fennáll.«” Teljesen világos azonban, mutat rá Wittgenstein, hogy „portré-fogalmunkat nem a hasonlóság alkotja; mert ennek a fogalomnak a lényegéhez tartozik, hogy értelme legyen jó vagy rossz portréről beszélni.” Viszont elképzelhető például, miszerint a festőnek *megmondták*, hogy fessen portrét N.-ről. Ebben az esetben *szavak* teszik, a kép-pel együtt, a portrét N. portréjává.³³

A 36. oldalon Wittgenstein fölhívja a figyelmet olyan képek lehetőségére, „amelyeket nem értelmezünk annak érdekében, hogy megértsünk, hanem megértünk anélkül, hogy értelmeztük volna azokat”. Vannak képek, írja, „amelyekről azt mondjuk, hogy értelmezzük azokat, vagyis másik fajta képpé fordítjuk le ahhoz, hogy megértsük; és képek, amelyekről azt mondjuk, hogy azonnal megértjük azokat, bármiféle további értelmezés nélkül.” Lejjebb ebben az igencsak kivételes passzusban Wittgenstein úgy fogalmaz, hogy vannak mentális képek, amelyek mintegy *képi nyelvvé* állnak össze.³⁴ Használja itt a „hasonlóság általi kép” fogalmát is.

Világosság
2002/1

Nyíri Kristóf:
Képek mint
eszközök
Wittgenstein
filozófiájában

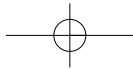
Wittgenstein időszerűsége

A *Barna könyv* nyelvjátékokra összpontosít. Képekre történő utalások itt a nyelvhasználat bizonyos sajátos vonatkozásainak illusztrációiként adódnak. Wittgenstein olyan eseteket említ, ahol „a mutató gesztus ... magának a kommunikáció gyakorlatának része” (80. oldal), továbbá táblázatokat, „amelyekben írott jeleket feleltetünk meg tárgyak képeinek” (82. oldal), megjegyezve, hogy az ilyen gesztusok és képek „a nyelv elemei vagy eszközei” (84. oldal). A 105. oldalon képi nyelv kerül bevezetésre, mely két, egymással párhuzamosan futó képsorból áll, módot adva „múltbeli események kezdetleges elbeszélésére”. Egyik síkja az idő napi múlását képviselő „nap-az-égen-sor”, a másik az „életképek” sor, amely egy gyermek tevékenységét mutatja. A két sor, megfelelően egymáshoz illesztve, „elmondja a gyermek napjának történetét”. Wittgenstein határozottan arra utal itt, hogy ez lehetséges gyermeknyelv volna; hogy a gyermek meg tudna tanulni *gondolkozni* egy ilyen nyelvben. Önálló képi kommunikáció másik típusa kerül említésre a 125. oldalon: „adott család arcbeli jellegzetességei” megmutathatók volnának családi portrék „megfelelő *elrendezésével*”.

Ahhoz a ponthoz érkeztünk most a *Barna könyvben*, ahol Wittgenstein 1936-ban föladta a szöveg német átdolgozására tett kísérletét – 1958-as előszavában Rush Rhees ezt a tényt tőle szokatlan szerkesztői precizitással rögzíti.³⁵ Wittgenstein ezen a ponton, miután futólagos utalást tesz annak lehetőségére, hogy adott tárgy helyzetét „szavakkal vagy képekkel” leírjuk (154. o.), a 162. oldalon ismét az arcbeli jellegzetelsségek és kifejezések témáját érinti. Arra szólítja föl olvasóit, hogy „gondolkozzanak el ama arc kifejezésén, melyet kezdetleges módon így rajzoltunk”³⁶:

Engedjük át magunkat, írja Wittgenstein, ezen arc hatásának. Azt fogjuk mondani: „Nyilván nem pusztá vonalakat látok. Arcot látok, *sajátos* kifejezésű arcot.” S Wittgenstein itt azt sugallja, hogy valójában nem tudjuk megmagyarázni, *miben* is áll ez a sajátos kifejezés. Ahogyan fogalmaz: „»Szavak nem képesek pontosan leírni«, mondjuk olykor. S mégis úgy érezzük, hogy amit az arc kifejezésének nevezünk, az valami az arc rajzától elválasztható. Mintha ezt mondhatnánk: »Ennek az arcnak sajátos kifejezése van: nevezetesen *ez*« (rámutatva valamire). Ám ha ezen a helyen bármire rá kellene mutatnom, az a rajz volna, amit nézek.» Olyasmit élünk itt át, érzékelteti Wittgenstein, amit *szavakal* nem tudunk közvetíteni; viszont közvetíteni tudjuk azáltal, hogy rámutatunk valamely rajzra. Úgy látszik, hogy kommunikációs rendszerünk hiányos, ha *képek* nem játszanak benne szerepet. Ez a következtetés explicite kimondatik a 174. oldalon. Wittgenstein itt így ír: „Amikor azt mondom »nem pusztá vonalakat (pusztá kricsz-krakszot) látok, hanem egy arcot (vagy szót) ezzel a sajátos fiziognómiával«, akkor nem bármiféle általános jellemzőjét kívánom állítani annak, amit látok, hanem azt kívánom állítani, hogy ama sajátos fiziognómiát látom, amelyet látok. És nyilvánvaló, hogy kifejezésmódom itt körben mozog. Ez azonban azáltal van így, hogy valójában a sajátos fiziognómiának, amelyet láttam, kijelentésem részét kellett volna képez-

Wittgenstein időszerevége

nie.” Aminek kijelentésem részét kellett volna képeznie, sugallja Wittgenstein, az valamely nem-verbális, *képies* jel. Ez az a következtetés, amely felé a *Barna könyv* gondolatmenete ténylegesen halad. S észrevehető, hogy éppenséggel ezen gondolatmenet az, amelyhez Wittgenstein a *Filozófiai vizsgálódások* úgynevezett II. részében visszatért. A *Barna könyvvel* együtt tanulmányozva a *Filozófiai vizsgálódások* II. része igencsak alkalmas képét adja annak, hogy hogyan is festhette Wittgenstein képfilozófiája. Két szerkesztői lépés azonban olyan látszatokat teremtett, amelyek közepette az olvasó aligha vállalkozott effajta tanulmányozásra. A *Barna könyv* – s különösen annak mintegy harmadik harmada – kevésbé tűnt igazán fontosnak annak fényében, amit a Rhees-előszó Wittgenstein félbehagyott átdolgozási kísérletéről a filozófus éles önkritikáját idézve mondott. S máriszt a TS 227 és TS 234 közötti feszültségeket ködbe burkolta az a tény, hogy együttesen, egyetlen kötetben kerültek kiadásra – az úgynevezett *Filozófiai vizsgálódásokként*.

* * *

A képi reprezentációval kapcsolatban egész sor megjegyzést tartalmaz a *Zettel* című kötet.³⁷ Ezek a megjegyzések azonban, összevetve az áttekintésemben eddig elemzett anyaggal, számottevően nem gazdagítják a képet, amelyet Wittgenstein képfilozófiájáról alkothatunk. Ismertetésüktől itt eltekintek. Wittgenstein nyomtatott munkái között további négy olyan kötet található, amelyben a képek témája többé vagy kevésbé jelentős szerepet játszik. Ezek a *Megjegyzések a pszichológia filozófiájáról* első és második kötete³⁸ és az *Utolsó írások a pszichológia filozófiájáról* első és második kötete.³⁹ Ám szemben a jelen pontban tárgyalt könyvekkel, ezek a kötetek olyan gépiratok és kéziratok nyomtatott kiadásai, amelyek Wittgenstein számára csakis a további munka háttéréül szolgáló, ideiglenes készletét jelenthették hol egészen nyers, hol régebbi gépiratokból átvett megjegyzéseknek. Más szavakkal, a kérdéses köteteket inkább egy teljes *Nachlaß*-kiadás első darabjainak, semmint Wittgenstein összes munkái lezáró téteteleinek kell tekintenünk. S az anyag, amelyet a kép-problematikára vonatkozóan tartalmaznak, nem nyújt ténylegesen újat a *Filozófiai vizsgálódások* II. részéből ismertekhez képest. Ezt a négy kötetet tehát úgyszintén nem tárgyalom itt.

3. A NACHLAßT HASZNÁLVA: ÚJ ÉRTELMEZÉS FELÉ

Amint azt az eddigiekben megmutatni próbáltam, Wittgenstein nyomtatott munkái bőségesen kínálnak fontos gondolatokat a képek társadalmi szerepével, a képjelentéssel s a képi kommunikációval kapcsolatban. Ezek a gondolatok azonban nem alkotnak valamiféle egységes képfilozófiát, mint ahogyan a késői Wittgenstein valójában gondolkodásának egyetlen szakaszában sem bírt egységes filozófiával. Jelentős fölismerésekre jutott, de nem volt világos képe arról, hogy miben is álltak tulajdonképpeni problémái, vagy hogy törekvései voltaképpen mire is irányultak. Így azután gyakran elvetett olyan belátásokat, amelyeket mai interpretátorai éppenséggel ígéretesnek találhatnak, miközben számos olyan

Világosság
2002/1

Nyíri Kristóf:
Képek mint
eszközök
Wittgenstein
filozófiájában

– kitűnő – eszmét vetett papírra, amely nyomtatott formában soha nem került nyilvánoságra. Ha belátásaiból valódi képilezofíát próbálunk fölépíteni, hagyatékának egészét kell figyelembe vennünk.

A bergeni kiadást használva a továbbiakban példázni szeretném, hogy mit is jelenthetne a *Nachlaß*-szal ilyen szemszögből történő foglalatoskodás. Öt mintát mutatok be. A mintáknak a PHANTASIE, ALLES KANN, PHILEBOS, SCHLINGE és KINEMAT címkéket adtam.

PHANTASIE

1930. aug. 22-én a 109-es kézirat 30. lapján Wittgenstein így fogalmazott:

Hogy a nyelv képet állít elő már abban is megmutatkozik, hogy képek – a szó közönséges értelmében – a nyelvbe természetesen illeszkednek.

A könyvillusztráció a könyvtől nem idegen, hanem hozzája társul mint rokon készség a másikhöz – mint «mondjuk» a dörzsár a fúróhoz. Ha valamely ember csúnyasága taszít bennünket, akkor a képen (a festetten)

hasznóléppen «ugyanúgy» taszíthat, de a leírásban is, szavak által «a szavakban».

A 110-es kézirat 199. lapján, 1931. jún. 22-iki dátummal a következő bejegyzést találjuk:

Ha magától értetődőnek tekintjük, hogy az ember örömét leli fantáziájában, akkor gondoljuk meg, hogy ez a fantázia nem olyan, mint a festett kép vagy a plasztikus modell hanem bonyolult képlet heterogén alkotórészekből: szavakból & képekből. Akkor az írás- & hangjelekkel való műveleteket immár nem állítjuk szembe az események »képzeteivel« való műveletekkel.

Ezek a passzusok, fordított sorrendben, újra megjelennek a (valószínűleg 1932-ben készült) 211-es gépirat 320. és 337. lapján. Rhees a TS 211 alapján adta ki a „Bemerkungen über Frazers *The Golden Bough*” c. összeállítást, mely a *Synthese*-ben 1967-ben jelent meg.⁴⁰

A TS 213 (a „Nagy Gépirat”, valószínűleg 1933-ból) 86. lapján a két passzus, végre, összekapcsolódik:

Wenn man es für selbstverständlich hält, dass sich der Mensch an seiner Phantasie vergnügt, so bedenke man, dass diese Phantasie nicht wie ein gemaltes Bild oder ein plastisches Modell ist, sondern ein kompliziertes Gebilde aus heterogenen Bestandteilen: Wörtern und Bildern. Man wird dann das Operieren mit Schrift- und Lautzeichen nicht mehr in Gegensatz stellen zu dem Operieren mit “Vorstellungsbildern” der Ereignisse.

Die Illustration in einem Buch ist dem Buch nichts fremdes,
sondern gesellt sich hinzu wie ein verwandter Behelf einem andern,
— wie etwa eine Reibahle dem Bohrer.

(Wenn einen die Hässlichkeit eines Menschen abstösst, so kann
sie im Bild, im gemalten, gleichfalls abstossen, aber auch in der
Beschreibung, in den Worten.)

Úgy vélhetnénk, hogy ez az a szöveg, amellyel a *Filozófiai grammatika* 182. sk. lapján találkozunk. Ám az itteni három bekezdés második hiányzik a nyomtatott változattól; a *filmre* történő utalás pedig hiányzik a Nagy Gépiratból.

A Nagy Gépiratban található változat kisebb módosításokkal újra feltűnik, kézírásos alakban, a 114-es számú kéziratban. A 116-os kéziratban – megint kézírásos formában – rövidebb variánssal találkozunk. A szöveg számos beszúrást és kihúrást mutat. A fantáziára vonatkozó bekezdés ismét megjelenik a „Bemerkungen I” (1945/46) 14. lapján, és ugyanezen bekezdés kinyomtatásra került a *Zettel* 652. paragrafusaként. Itt, a „festett kép” és a „plasztikus modell” mellett, végre a „film” is felsoroltatott. A bekezdés kézírásos előzményei nem ismeretesek.

Megjegyzések olyan együtteséről van tehát itt szó, amelyhez Wittgenstein újra meg újra visszatért az 1930-tól 1948-ig tartó esztendőök folyamán. Az együttes legteljesebb változata a Nagy Gépiratban található. Ez a változat soha nem került kinyomtatásra, noha üzenete súlyos: a mentális operációk mind szavakra, mind vizuális képekre kiterjednek; a képek ugyanúgy a kommunikáció eszközei, mint az írott szövegek; s a való világról szóló vizuális információ mind képi, mind verbális közegben megőrizhető.

Világosság
2002/1

Nyíri Kristóf:
Képek mint
eszközök
Wittgenstein
filozófiájában

ALLES KANN

A valószínűleg 1933–34-ben íródott 114-es kézirat 153–156. lapján három kölcsönösen összeegyeztethetetlen passzust találunk:

[A] „Bármi bárminek képe lehet: ha a kép fogalmát megfelelően kiterjesztjük.”

[B] „A gondolkodás egészen képek rajzolásához hasonlítható.”

[C] „Ha magától értetődőnek tekintjük, hogy az ember örömeit leli fantáziájában, akkor gondoljuk meg, hogy ez a fantázia nem olyan, mint a festett kép vagy a plasztikus modell hanem bonyolult képlet heterogén alkotórészekből: szavakból, képekből és másokból. Akkor az írás- & hangjelekkel való műveleteket immár nem állítjuk szembe az események »képzeteivel« való műveletekkel.

Az illusztráció a könyvben úgy társul a szóhoz, mint rokon készség a másikhoz. (Valamely ember csúnyasága a képen «a festetten,» taszíthat bennünket, mint a valóságban, de a leírásban is, a szavakban.)”

A [C] passzust már ismerjük a PHANTASIE mintából. Világosan ellentmond [B]-nek: hiszen ha a lélek világa mind szavakat, mind képeket magában foglal, a gondolkodás nem lehet *egészen* hasonlatos képek rajzolásához. [C] ellentmond [A]-nak: ha képek megőrzik a való világ információit, akkor nem áll fenn az, miszerint bármi bárminek a képe lehet. És [B] persze ellentmond [A]-nak, hacsak nem en-

gedjük meg, hogy a gondolatok bárminek gondolatai lehetnek.

[A] verbalista vagy propozicionalista előítéletet fejez ki; [B] képzet- vagy kép-irányú szélsőséget képvisel; [C] átfogó nézetet fogalmaz meg. Érdekelhet bennünket, hogy vajon mi lett a sorsa ezen passzusoknak Wittgenstein későbbi feljegyzéseiben: „Bármí bárminek” újra megjelenik – vagy megjelenik – TS 213-ban, és MS 116 első részében (1936). „A gondolkodás egészen képek rajzolásához hasonlítható” többé nem fordul elő. Ehhez képest a „szavakból, képekből és másokból”, mint láttuk, még a „Bemerkungen I” / *Zettel* fázisban (1945-től vagy 1946-tól 1948-ig) is szerepel.

PHILEBOS

1931. júl. 14-én Wittgenstein Platón-idézetet másolt jegyzetfüzetébe: „Sokrates zu Theaitetos: »Und wer vorstellte, sollte nicht etwas vorstellen?« - Th.: »Notwendig« - Soc.: »Und wer etwas vorstellte, nichts Wirkliches?« - Th.: »So scheint es.«” Néhány sorral lejjebb hozzátette: „Hasonlítsuk össze a képzelést a kép festésével. Tehát a festő olyan képet fest valakiről, amely az illetőt másnak mutatja, mint amilyen a valóságban. Nagyon egyszerű. De miért nevezzük ezt az illető képének? Hiszen, ha nem az, nem hamis. — Úgy nevezzük, mert a festő maga írta fölője. Tehát nem tett mást, mint hogy ama képet festette & ama nevet írta fölője. S nyilván így járt el a képzeletében is.” A következő napon Wittgenstein a *Philebosz*-ra tesz utalást. Ezt az utalást a forrásig követve ahhoz a részhez jutunk, ahol Platón a lelket *könyvhöz* hasonlítja, megjegyezve, hogy az „írnok” mellett egy másik mester is tevékeny bennünk: ti. a *festő*, aki az írnok által leírt dolgok képeit rajzolja meg lelkünkben.⁴³

Mármost miközben Platón dialógusaiban az ezen „írnok” által elménkben hagyott nyomok – vagyis az *elvont fogalmak* – bőségesen tárgyaltatnak, a „festő” munkájának – tehát a mentális képeknek vagy vizuális képzeteknek – hasonló elemzéseivel nem találkozunk. Wittgenstein tudatában volt annak, hogy késői filozófiája határozottan anti-platonikus megközelítésmódot jelent;⁴⁴ a 111-es kézirat itt idézett passzusai arra figyelmeztetnek, hogy ama megközelítésmódhoz a kép-téma egyoldalú platóni kezelésmódjának helyretétele is hozzátartozik.

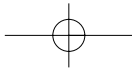
SCHLINGE

A 159-es kézirat (1938) 4. sk. o.-n a következő bejegyzést találjuk:

Az emlék kép & szavak. Világos, hogy ezek csak meghatározott környezetben bírhatnak jelentéssel. A képek jelentésnélküliek lehetnek, a szavak üresen hangozhatnak.

...

Wittgenstein időszerűsége

A beszélt szó szimbóluma írásjelek hurokban amely a beszélő szájából jön.

Ez a kép egészen természetesnek tűnik számunkra, noha ilyesmit sose láttunk.

Az utalás a jólismert beszéd-buborékra – a *Nachlaß* egyetlen ilyen utalása – a képi konvenciók kialakulásával kapcsolatos problémákra figyelmeztet. A beszéd-buborék természetes jelként funkcionál, jóllehet nyilván konvencionális.

KINEMAT

A 118-as kézirat (1937) 65. lapján Wittgenstein módszert sugall a $3 + 2 = 5$ egyenlőség bizonyítására:

... dies als Beweis von $3 + 2 = 5$

(Oder kinematographisch vorgeführt.)

Azaz a bizonyítás képek sorozatának rajzolását jelentené, avagy ugyanezen sorozat „kinematografikus” bemutatását – *animációt*.

Rokon megjegyzés található a 122-es kézirat (1939/1940) 45. lapján:

Wenn ich sage: „der Beweis ist ein Bild” — so kann man sich ihn auch als kinematographisches Bild denken.

Ez a megjegyzés publikálásra került a *Megjegyzések a matematika alapjairól II.* része 23. paragrafusában, az „auch” szó azonban kimaradt: „Amikor azt mondom »a bizonyítás kép« – kinematografikus képre gondolhatunk.”⁴⁵

Az animáció nagyon más használatának gondolatával kísérletezik Wittgenstein a 129-es kéziratban (1944). A vonatkozó megjegyzést itt abban a formában idézem, ahogyan az a „Bemerkungen II”-ben szerepel:

Képzeld el, hogy ismerőseink pillanatfényképei helyett egyfajta kinematografikus képeket alkalmaznánk, amelyek egészen ki mozgást reprodukálnának. És ezt »élő« képnek neveznénk, szemben a »holttal«, s nem a mozgás, a helyzet-változtatás képének fognánk fel. (A szavak vibráló élete.)

Ihletett gondolat. Amint arra a mai megismeréstudomány ráébresztett bennünket, képzeink dinamikus, nem pedig statikus képi reprezentációk; az állóképek, pszichológiailag szólva, pusztán határesetei a mozgó képeknek. A huszadik század vizuális kultúrájának kibontakozásával immár a fizikai képek világában is ez a viszony látszik érvényesülni. Az ELTE BTK Filozófiai Intézete által 2000. október 5-én rendezett konferencián tartott előadásomban nehezen megmagyarázhatónak

Világosság
2002/1

Nyíri Kristóf:
Képek mint
eszközök
Wittgenstein
filozófiájában

mondtam, „hogy Wittgenstein, aki szenvedélyes mozilátogató volt s aki - különösen középső korszakában - rendszeresen alkalmazta a film metaforáját, a képi reprezentáció elemzésekor nem vette igénybe az animáció eszméjét”.⁴⁶ A bergeni kiadás nyomán immár látható, hogy Wittgenstein számára amaz eszme korántsem volt idegen. Sőt, legalább egy helyen – az 1933-ra datálható 145-ös kéziratban – alapvető gondolatmenethez vezette el.

Wittgenstein ott fölszólít minket, hogy mérlegeljünk egy bizonyos a *kívánság* lényegét magyarázni igyekvő javaslatot, és azt mondja, hogy a javaslatban fölvezetett helyzet nem kielégítő, mivel nincsen megfelelő összefüggésbe ágyazva; ama helyzet, vagy annak elemei, valahogyan *elkülönülten* leledzenek.

Így mondanánk: mert ez, ebben az izolációban, nem kívánság //még nem a kívánság//. Ahhoz, hogy ama «a leírt» képet kívánságként gondolhassuk el, képekkel együtt «összefüggésben» kell gondolnunk. Akkor azt mondanánk: Igen, ez a kívánság képe. Mi volna, ha ezen nyugalomban lévő kép helyett időben lejátszódó cselekményt, helyzetek egymásutánját «a helyzet változását», gondolnánk el? Ez a kinematografikus kép még mindig kielégítetlenül hagyna bennünket? Úgy értem különösnek tűnne ha azt mondanák ez a kívánság? Még mindig azt mondanák: „így lehet kívánni”? Azt szeretnénk mondani, hogy a folyamat világosabban mutatja mint a nyugvó helyzet, hogy mit kíván a kívánság.

Megdöbbenő passzus. Wittgenstein itt ténylegesen azt sugallja, hogy a képjelentés nemcsak úgy tehető egyértelművé, hogy a képet aláírással látjuk el; a problémát az is megoldhatja, ha a sztatikus képet mozgó képpel váltjuk föl. Azonban Wittgenstein soha többé nem tért vissza ehhez a gondolathoz. Azt elkeseredett ellenfele, H.H. Price dolgozta ki, 1953-ban megjelent briliáns könyvében, a *Thinking and Experience-ben*.⁴⁷

4. ÖSSZEFOGLALÁS

1989 óta dolgozatok során át igyekeztem megmutatni, hogy Wittgenstein késői munkássága alkalmasan értelmezhető az *írásbeliség-utánság* filozófiájaként, s hogy Platónra – az írásbeliség első és legkiemelkedőbb filozófusára – tett gyakori utalásai azzal magyarázandók, hogy visszatérni igyekezett ahhoz a ponthoz, ahol Platón utat tévesztett.⁴⁸ A Nyugat filozófiája egész története folyamán a lineáris írott nyelv befolyását tükrözte; Wittgenstein ezen befolyás alól törekedett föl szabadulni pontosan abban az időben, midőn a kommunikáció írásbeliség-utáni módjai megkezdték a Nyugat civilizációjának átformálását. Wittgenstein igazi ellensége – a filozófiai zavarok forrása – az írott nyelv volt. Ő maga ezt nem látta világosan, talán mivel fölismerései, legalábbis részben, egyfajta fogyatékoságban gyökereztek: diszlexiában. Wittgenstein az írott nyelv csapdáit azáltal igyekezett kikerülni, hogy megalkotta a beszélt – szóbeli – nyelv filozófiáját. A szónyelv

korlátait pedig képfilozófián dolgozva igyekezett meghaladni. Jelen tanulmányban Wittgenstein gondolkodásának eme utóbbi dimenziójára szerettem volna fölhívni a figyelmet.

JEGYZETEK

1. Ludwig Wittgenstein, *Logikai-filozófiai értekezés*. Márkus György fordítása. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989. 4.01, 4.016, 4.02.

2. *Logikai-filozófiai értekezés*, 2.1514.

3. Anthony Kenny, *Wittgenstein*, Penguin Books, 1973, 226.o. — A sztenderd nézettel szembeni újabb kritikák: Anat Biletzki és David Berlin, „The Logic of Making Pictures”, az R. Casati és G. White által szerkesztett *Philosophy and the Cognitive Sciences* c. kötetben, Kirchberg am Wechsel: ÖLWG, 1993, 47–50. o.; Judith Genova, „Wittgenstein on Thinking: Words or Pictures?”, uo. 163–167. o.; Judith Genova, *Wittgenstein: A Way of Seeing*, London: Routledge, 1995.

4. Chicago: The University of Chicago Press, 1994, 12. o.

5. Jerry A. Fodor, „Imagistic Representation”, a Ned Block által szerkesztett *Imagery* c. kötetben, Cambridge, MA: The MIT Press, 1981, 68. o. Ez a szöveg Fodor *The Language of Thought-jából* (1975) lett átvéve. — Az idézett passzus újra fölbukkan, immár egészen eltorzítva, Zenon W. Pylyshyn *Computation and Cognition: Towards a Foundation for Cognitive Science* c. munkájában: „Amint Wittgenstein rámutat, a hegyen felfelé gyalogló ember mentális képe, képzete [image] pontosan úgy nézhet ki, mint a hegyen hátrafelé legyalogló ember képzete...” (Cambridge, MA: The MIT Press, 1984, 41. o.).

6. Wittgenstein, *Filozófiai vizsgálódások*, Budapest: Atlantisz, 1992. Fordította Neumer Katalin. Tanulmányomban mindvégig Neumer fordítását használom, attól stilisztikailag olykor eltérve.

7. Stephen M. Kosslyn, *Image and Brain: The Resolution of the Imagery Debate*, Cambridge, MA: The MIT Press, 1994.

8. Nelson Goodman, *Languages of Art*, Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1968.

9. A könyvismertetés, amely a *The Journal of Philosophy*-ban jelent meg 1970-ben, fölhasználta a recensens *Art and Its Objects* c. könyvében (New York: Harper & Row, 1968) megfogalmazott gondolatokat; ama a könyv maga viszont erősen támaszkodott a *Filozófiai vizsgálódások* mind I., mind II. részére. Vö. még Wollheim *On Drawing an Object* c. előadásával (London: H.K. Lewis, 1965).

10. *Wittgenstein's Nachlass: The Bergen Electronic Edition*. Oxford University Press, 2000.

11. Ez Andreas Roser álláspontja „Gibt es autonome Bilder? Bemerkungen zum grafischen Werk Otto Neuraths und Ludwig Wittgensteins” cí-

mű jelentős, a kilencvenes évek derekán írott tanulmányában, amely a *Grazer Philosophische Studien* 1996/97-es évfolyamában jelent meg. Tanulmányának egy korábbi változatát Roser a *Wittgenstein y el Circulo de Viena* c. konferencián adta elő, melyet az Universidad de Castilla-La Mancha a Forschungsstelle und Dokumentationszentrum für Österreichische Philosophie közreműködésével rendezett Toledóban, 1995. november 3. és 5. között. Roser fő érve, nagyon röviden: ha a kép és alkalmazása között nem tennénk különbséget, akkor nem beszélhetnénk *egyazon kép különböző alkalmazásairól*.

12. A „kép” szó két alkalommal fordul elő a vizsgált bekezdésben, az angol fordításban – amely a Wittgenstein-recepció történetében meghatározó volt – azonban csak a második helyen szerepel a „picture” szó. Az első helyet — „immer neue Bilder entworfen” — Anscombe a „new sketches made” fordulattal tolmácsolta.

13. A megjegyzés a 113-as kézirat 29. lapján fordul elő először. 1932 februárjában íródott.

14. Ezen beszűrés szövege először a 129-es kézirat 175. lapján fordul elő. 1944 végén vagy 1945 elején íródott.

15. Az angol szöveg a „Zeichnung”-ot „sketch”-nek fordítja.

16. A német szó: „überführt”. Az angol fordítás a „translate” szót alkalmazza.

17. „Szókratész Theaitétoszhoz: ‘És aki elképzeli, annak nem *valamit* kellene-e elképzelnie?’ - Th.: ‘De, szükségképpen.’ - Szókr.: ‘És aki valamit elképzeli, annak nem valóságosat kell elképzelnie?’ - Th.: ‘De, úgy tűnik.’” Ehhez Wittgenstein hozzáteszi: „És aki fest, annak nem *valamit* kell-e festenie – és aki *valamit* fest, annak nem valóságosat kell-e festenie?”

18. Wittgenstein, *Filozófiai vizsgálódások*, Budapest: Atlantisz, 1992, 280. sk. o.

19. Uo. 282. o.

20. Uo. 287. o. — A XII. szakaszban, a 329. lapon, Wittgenstein ezt kérdezi: „önkényes akár csak festési stílusunk is? Tetszés szerint választhatunk valamilyet? (Például az egyiptomiakét.)”

21. Ld. pl. uo. 290. o.

22. Uo. 291. o.

23. Uo. 296. sk. o. Wittgenstein hozzáteszi: „a fényképet, a képet a falon úgy *tekintjük*, mint magát a tárgyat (embert, tájat stb.), amelyet ábrázol. Ennek nem kellene szükségképpen így lennie. Könnyen el tudnánk képzelni embereket, akik az

Világosság
2002/1

Nyíri Kristóf:
Képek mint
eszközök
Wittgenstein
filozófiájában

ilyen képekhez nem így viszonyulnának. Olyan embereket például, akiket a fotók taszítanak, mert a színtelen arcot, sőt esetleg a kicsinyített arcot is embertelennek találnák.” - A 307. lapon ezt olvassuk: „Aki szemügyre vesz egy fényképet, amely embereket, házakat, fákat ábrázol, az nem hiányolja a térbeliségüket. Nem volna könnyű ezeket síkban elhelyezkedő színfoltok együtteseként leírni; ám amit a sztereoszkópban látunk, az megint másképpen néz ki térbelinek.”

24. Uo. 299. sk. o.

25. G.H. von Wright, „The Origin and Composition of the *Philosophical Investigations*” (1979), itt von Wright *Wittgenstein* c. kötetéből idézve (Oxford: Basil Blackwell, 1982, 136. o.).

26. Németül 1964-ban jelent meg (Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Bemerkungen*, a *Schriften* 2. köteteként, Frankfurt am Main: Suhrkamp), angol fordításban pedig 1975-ben (Chicago: The University of Chicago Press, ford. Raymond Hargreaves és Roger White). Az angol és a német oldalszámozás azonos.

27. A német kiadás (*Philosophische Grammatik*, szerk. Rush Rhees, a *Schriften* 4. köteteként, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1969) és Anthony Kenny angol fordítása (Berkeley: University of California Press, 1974) azonos oldalszámozásúak.

28. A német kiadásban itt „in systematischen Bildern” áll a helyes „in schematischen Bildern” helyett.

29. Az általam itt reprodukált ábra nem a Rhees-féle kiadásból származik, hanem – a bergeni elektronikus kiadás nyomán – a 115-ös sz. kézirat 14. lapjáról.

30. A *Philosophical Grammar* szövege így hangzik: „If one takes it as obvious that a man takes pleasure in his own fantasies, let it be remembered that fantasy does not correspond to a painted picture, to a sculpture or a film, but to a complicated formation out of heterogeneous components - words, pictures, etc. Then one will not contrast operating with written and spoken signs with operating with ‘imagination-pictures’ of events. - (The ugliness of a human being can repel in a picture, in a painting, as in reality, but so it can too in a description, in words.)” A *film*-re történő utalás hiányzik a német változatból. Amint erre később utalni fogok, itt nem pusztán szerkesztői botlásról van szó.

31. *Essays on Wittgenstein in Honour of G. H. von Wright*. *Acta Philosophica Fennica*, 1976/1-3, szerk. Jaakko Hintikka, Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

32. Ludwig Wittgenstein, *Preliminary Studies for the „Philosophical Investigations”*. Generally Known as the *Blue and Brown Books*. Rush Rhees előszavával. Oxford: Basil Blackwell, 1958, újranyomtatva 1964, 4. o. A képek témája annak a bírálatnak az összefüggésében is fölmerül, amelyet

Wittgenstein a „szó jelentése valamilyen kép, vagy valamilyen a szóhoz kapcsolt dolog” gondolat fölött gyakorol. Ahogy Wittgenstein a 18. lapon írja: „hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a levél általános eszméje valami olyasmi, mint egy vizuális kép, amely azonban csak azt tartalmazza, ami minden levélben közös. (Galtoni összegzett fénykép.)”

33. Ahogyan Wittgenstein a 39. o.-n írja: „Nem kétséges, hogy a King’s College-ot képzelem magam elé, s nem valamely más épületet’. Nem lehet azonban, hogy éppen ennek kimondásával teremjük meg a kívánt kapcsolatot? Hiszen ezt mondani olyan, mint az ‘Ez-és-ez úr portréja’ szavakat írni egy kép alá. ... A hiba, amelyet minden ilyenirányú elmélkedésünkben hajlamosak vagyunk elkövetni: úgy gondoljuk, hogy ama mindenfajta képzeteknek és tapasztalatoknak, amelyek bizonyos értelemben szoros kapcsolatban állnak egymással, elménkben egyidőben kell jelen lenniük.”

34. Mint fogalmaz: „bizonyos esetekben a mondat kimondása, hallása, vagy olvasása lelki szemünk elé képeket állít, képeket, amelyek többé-kevésbé szigorúan megfelelnek a mondatnak, s amelyek tehát, bizonyos értelemben, e mondat képnyelvébe történő fordítását jelentik”.

35. Mint Rhees írja, Wittgenstein a *Barna könyvet* „olyan vázlatnak gondolta, amelynek alapján publikálható munka készülhetne. Többször is nekilátott, hogy német változatban átírja. Az utolsó kísérlet 1936 augusztusára esett. Ekkor – kisebb változtatásokkal és beszúrásokkal – a tudatos cselekvés taglalásának elejéig jutott el, ami szövegünkben hozzátétőlegesen a 154. lapot jelenti. Ott azután, súlyos tollvonásokkal, ezt írta: ‘Dieser ganze „Versuch einer Umarbeitung” vom (Anfang) bis hierher ist *nichts wert*’. (‘Ez az egész átírási kísérlet, elejétől idáig, *értéktelen*.’) Akkor kezdte el azt, amit ma (kisebb módosításokkal) a *Filozófiai vizsgálódások* első részeként ismerünk.”

36. Az itt reprodukált ábra nem a Rhees-féle kiadásból származik, hanem – a bergeni elektronikus kiadás nyomán – a *Barna könyv* eredeti gépírástól (TS 310, 132. o.).

37. Ludwig Wittgenstein, *Zettel*, Oxford: Basil Blackwell, 1967. G.E.M. Anscombe angol fordításával. A német szöveg kiadva a Ludwig Wittgenstein, *Schriften* 5. kötetében is, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970.

38. *Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie | Remarks on the Philosophy of Psychology*, I–II. köt., Oxford: Basil Blackwell, 1980.

39. *Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie | Last Writings on the Philosophy of Psychology*, Oxford: Basil Blackwell, I. köt.: 1982, II. köt.: 1992.

40. A *Synthese*-publikáció alapján magyar nyelvű válogatást adtam közre a *Világosság* 1969/10.

Wittgenstein időszerűsége

számának mellékletében (Szemelvények a mindennapi élet filozófiájának köréből): Ludwig Wittgenstein, „Megjegyzések Frazer ‘Az aranyág’ c. könyvéhez”.

41. 39a-b

42. Amint Schlicknek magyarázta 1931-ben: „Álláspontomat azzal tudom a legjobban jellemezni, ha azt mondom hogy az éppen ellentétes a platóni dialógusokban Szókratész által képviselttel.” (TS 302, 14. o.)

43. *Remarks on the Foundations of Mathematics* (1964). A szó Suhrkamp-kiadásból is hiányzik: *Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik*, a Ludwig Wittgenstein, *Schriften* 6. köteteként, Frankfurt am Main: 1974, 159. o.

44. „A gondolkodás képelmélete”, http://www.uniworld.hu/nyiri/ELTE_2000_conf/tlk.htm.

45. London: Hutchinson’s Universal Library. Price érvelését röviden összefoglalom „A gondolkodás képelmélete” c. előadásomban.

46. „Wittgenstein and the Problem of Machine Consciousness”, *Grazer Philosophische Studien* 33/34 (1989), 375-394.o.; „Schriftlichkeit und das Privatsprachenargument”, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 40/3 (1992), 225-236.o.; „Heidegger and Wittgenstein” (*Tradition and Individuality: Essays* c. kötetemben, Dordrecht: Kluwer, 1992); „Wittgenstein as a Philosopher of Post-Literacy” (a K.S. Johannessen és T. Nordenstam által szerkesztett *Culture and Value: Philosophy and the Cultural Sciences* c. kötetben [Papers of the 18th International Wittgenstein Symposium, Kirchberg am Wechsel: 1995, 82-88.o.]); „Wittgenstein as a Philosopher of Secondary Orality”, *Grazer Philosophische Studien* 52 (1996/97), 45-57.o.

Világosság
2002/1

Nyíri Kristóf:
Képek mint
eszközök
Wittgenstein
filozófiájában